

TAUTINIS ROMĖNŲ EPAS *ENEIDA*

Herojinis epas turbūt retai sukuriamas tada, kai vyksta jo apdainuojami įvykiai. Mat net ir svarbūs, epochiniai dalykai paprastai visada esti apnešti kasdienybės apnašu, susiję su daugybe visiškai nereikšmingų ir neherojiškų buities smulkmenų. Net ir tuomet, kai ypatingos drąsos ar išminties reikalaujantys poelgiai atrodo girtini, jų vietos istorijoje amžininkai dažniausiai nejaučia. Tokių įvykių dalyviai jiems atrodo vis dėlto esą tokie pat žmonės kaip ir jie, o ne itin galingi milžinai. Turi reikšmės ir tai, kad to paties laiko ir tos pačios bendruomenės nariai pažįsta ne tik jų stipriąsias puses, bet ir trūkumus. Be to, didelio darbo neįmanoma nuveikti per trumpą laiką, o suskaidytas į trumpas laiko atkarpas, į dienas, savaites ar mėnesius, jis tarsi sumažėja ir neatrodo itin didus. Dėl šių ir kitų priežasčių koks nors ypatingas žygis ar nuopelnas amžininkams teikia džiaugsmo, pasididžiavimo ar kitų emocijų, bet jo apimtį ir reikšmę jiems aprėpti nelengva, kaip nelengva suvokti Egipto piramidžių didybę, stovint pernelyg arti. Didžio dalyko didybė matyti tik iš tam tikro atstumo. Bėgantis laikas nutrina nuo svarbių praėjusių laikų įvykių visa, kas smulku ir nereikšminga, išgrynindamas esmę. Jis taip nuvalo, taip nudailina, taip nublizgina žygių ir darbų autorius, kad į juos pagarbiai žvelgiama kaip į idealius asmenis ar net pusdievius. Jie atrodo kur kas stipresni, galingesni, išmintingesni už tarytum susilpnėjusius ir sumažėjusius epo autoriaus laikų žmones. Būdinga Homero epo detalė yra ne sykį pakartotas toks vaizdas: herojus vienas pakėlė tokį akmenį, kokio ir trys dabartiniai vyrai nepajudintų iš vietos. Praslinkus amžiams, epo kūrėjas gali nevaržomas didžiutis protėvių darbais, parodyti didingą savosios tautos gyvenimo etapą, jos reikšmę pasaulyje. Todėl su Trojos karu susijusius įvykius vaizduojantys Homero epai atsirado po gerų keturių, o gal ir visų penkių šimtų metų po Trojos sugriovimo. Tada, kai daugybės achajų ir kaulai jau buvo bebaigią sudulėti, Homero pavaizduota graikų prosenelių epocha iškilo šviesi ir didinga, o jų žygiai – milžiniški.

Vergilijaus *Eneida* irgi yra perėmusi šį tradicinį herojinio epo principą: ji pasirodė praėjus tūkstančiui metų nuo pavaizduotų joje įvykių. Tie įvykiai jau seniai buvo virtę legendomis su daugybe pramanytų ir nerealių detalių. Tačiau būtina pabrėžti, kad Vergilijaus epas yra ne tik tradicinis, bet ir paženklintas originalumo ženklu. Vergilijus pasiūlė naują epo autoriaus žvilgsnio kryptį. Aprašydamas valstybės ištakas, jos pradžių pradžią, jis ne tik, kaip Homeras, žiūri į praeitį iš savo laiko matmens, bet kartais atsistoja šalia legendinio Enėjo ir iš tos amžių glūdumos apžvelgia ateities įvykius ligi savo laikų. Tada realūs istoriniai įvykiai ir asmenys atsiduria šalia legendinių milžinų ir tarsi savaime nusidažo herojiškumo spalva, Vergilijaus pasakojama romėnų tautos istorija ir apibrėžiama jos misija įgyja ypatingos didybės ir reikšmės.

Žygį apgiedu ir vyrą, kuris iš Trojos pakrančių,
Bėgdamas nuo lemties, Italijon kitkart atvyko,
Ten, kur Lavinijaus krantas. Ilgai jį žemynuos ir jūroj
Blaškė galybė dievų dėl pykčio kerštingos Junonės.
⁵ Daug ir kariaudamas jis iškentėjo, kol, miestą įkūręs,
Lacijun Trojos dievus atgabeno. Taip davė jis pradžią
Genčiai lotynų, Albos valdovams ir aukštajai Romai.¹

SEPTYNIOS PRADŽIOS EILUTĖS

¹ Verg. *Aen.* I, 1–7. Čia ir toliau cituojamas Antano Dambrausko vertimas (Vergilijus, *Eneida*, Vilnius: Vaga, 1967).

Kaip ir kiekvienas reikšmingas Antikos kūrinys, Vergilijaus (70–19 m. pr. Kr.) *Eneida* turi specialią įžangą. Pirmosios eilutės pirmasis puseilis „Žygi apgiedu ir vyrą“ skelbia, kad poetas apdainuoja karus ir vyrą (lot. *Arma virumque cano*)². Gaila, kad vertėjas pasirinko kitos prasmės žodį „žygis“. Juk žygis nebūtinai reiškia karą. Be to, Vergilijus kalba ne apie vieną žygį, o apie daugelį mūšių, susidūrimų ir gerokai užsitęsusių karų būsimos Romos apylinkėse. Karas ilgus šimtmečius buvo romėnų gyvenimo būdas: prie Palatino kalno, ant kurio iš pradžių nedideliame plotelyje įsikūrė Romulus su bendražygiais, visą laiką buvo prijungiami didesnė ar mažesnė teritorija, užimami vis nauji kraštai, ir Romos valstybė nutįso daugybę mylių iš rytų į vakarus ir iš šiaurės į pietus. Pirmoji žodžio *arma* reikšmė yra „ginklai“, bet nuolatos laikydami juos rankose romėnai taip prie jų priprato, kad žodis įgijo ir metaforišką karų reikšmę. Per visą ilgą istoriją romėnai su tam tikra panieka žvelgė į prekybininko, menininko, amatininko darbą ir vertais vyro laikė tik tris užsiėmimus: žemdirbio, kario ir valstybės veikėjo. Beje, valstybės veikėjas paprastai ir kariaudavo: kol valdos buvo nedidelės, armijai vadovavo abu konsulai padieniui arba pasidaliję kariuomenę, o valstybei padidėjus tą darė ir pretoriai, ir provincijų valdytojais paskirti buvę konsulai bei pretoriai. Taigi žodis „vyrą“ tarsi savaime turėjo atsirasti šalia žodžio „karus“, ir gaila, kad lietuviškame vertime jie atskirti. Mat junginys „karus ir vyrą“ (*arma virumque*) pasaulio literatūroje yra tapęs neišardomas, virtęs žinoma ir atpažįstama formule³.

Vergilijaus tekste šiedu žodžiai turi ir papildomą reikšmę. Juos išardamas romėnų poetas primena du didžiuosius Homero epus: karų poema yra *Iliada*, o vieno Trojos karo dalyvio grįžimui į tėvynę skirta *Odiseja*. Homeras šį epą pradeda žodžiu „vyras“ („Vyrą pagarbink, Mūza“)⁴. Vergilijus šiais dviem žodžiais („karus ir vyrą“) tarsi pasako ketinąs abi temas apimti viename veikale. Iš tiesų, pirmosios šešios Enėjo keliones vaizduojančios *Eneidos* knygos primena *Odiseją*, o kitose šešiose griaudėjantys karai skamba tarsi *Iliados* aidas. Esama ir daugiau panašių epizodų: herojų sulaikanti moteris, sporto varžybos mirusiajam paminėti, leidimasis į požemio pasaulį, nakties žvalgyba, skydo aprašymas, dievų pasitarimai etc. Tačiau *Eneida* visai nėra sekimas Homeru. Nesupratingiesiems pats Vergilijus yra aiškinęs, kad lengviau esą pavogti iš Heraklio kuoką negu iš Homero eilutę. Homero eilutė tinka tik Homerui. Vergilijus siekė visai kito tikslo. Jis pasiryžo prilygti didžiajam graikų dainiui, sukurdamas nacionalinį epą, kalbantį apie romėnų tautos kilmę. Tuos ketinimus jis išreiškė savo vardu. Sakydamas „apgiedu“ (žodis *cano* lotyniškame tekste stovi prieš cezūrą, taigi yra išryškintas), poetas nemini ir neprašo mūzos pagalbos. Tradicinį kreipinį į mūzą rasime toliau, o pirmoje, svarbiausioje eilutėje, Vergilijus pasitiki savo talentu ir gabumais.

Antrajame pirmosios eilutės puseilyje svarbiausias yra Trojos vardas. Vyras atvyko iš Trojos. Lotyniškame tekste jis turi epitetą primuš, pabrėžiantį, jog tai buvo pirmasis tuose kraštuose pasirodęs trojėnas. Trojos karą aprašęs Homeras nemini Enėjo atvykimo į Italiją mito versijos. Jo *Iliados* Enėjas – dešinioji vyriausiojo trojėnų kariuomenės vado Hektoro ranka, narsus karys ir tėvynės gynėjas. Homeras teigia, kad Enėjui nelemta žūti prie Trojos, kad jis valdys trojėnus, bet nepasako, kuriame krašte tai bus: „Nėra jam žadėta likimo dar mirti, / Dardano kad giminė neišnyktų be ainių ant žemės. [...] / Ir nuo šio laiko trojėnus valdys galingasis Enėjas, / Taipgi vaikai jo vaikų, kurie gims dar ateisiančiais amžiais.“⁵ Tačiau graikai žinojo Enėjo mito tąsą Italijoje. Šis motyvas paminėtas iki mūsų laikų tik fragmentiškai išlikusioje logografų Hekatajo Miletiečio (*Fragmentum*, 27) ir Helaniko (*Fragmentum*, 53) kūryboje. Romėnai su malonumu pasiėmė tokią Enėjo mito versiją ir ją pasinaudojo. Jiems atrodė labai garbinga kildinti save iš taip seniai gyvenusius, Homero ir kitų graikų išgarsintųjų trojėnų. Pirmasis šį mitą Romoje, atrodo, bus papasakojęs poetas Enijus neišlikusiame

² Vėliau junginys *arma virumque* pasidarys labai populiarus: jį kartos kiti romėnų poetai (Ov. *Trist.* II, 534; Mart. XIV, 185,2; Pers. I, 96).

³ Pavyzdžiui, B. Šou (B. Schaw) pjesės pavadinimas *Arms and the Man* yra angliško šios formulės varianto (iš eilutės „Arms and the Man I sing“) citata.

⁴ Čia ir toliau cituojamas Jeronimo Ralio vertimas (Homeras, *Odiseja*, Vilnius: Vaga, 1964).

⁵ Hom. *Il.* XX, 302–308. Čia ir toliau cituojamas Jeronimo Ralio ir kitų vertimas (Homeras, *Iliada*, vertė J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1962).

epe *Analai*. Beje, dabar įrodyta, jog ta graži sakmė atspindėjo realius įvykius. Archeologai, radę Trojos kultūrai būdingų papuošalų, ginklų ir kitų daiktų, tvirtina, kad trojėnų būrio iš tiesų tais laikais atvykta į Italiją.

Žodžiu „Italijon“, lotyniškame tekste iškelto į antrosios eilutės pradžią ir taip poeto pabrėžtu, senovės žmonės vadino Apeninų pusiasalį. Liaudiška romėnų etimologija kildino jį iš žodžio *vitula* („telyčaitė“) ir tuo norėjo pasakyti, kad Italija yra gyvulininkystės ir žemdirbystės kraštas. Vergilijus sako, kad Enėjas atvyko į Italiją ne savo, o aukštesniųjų jėgų valia. Ši vieta yra ne visai tiksliai išversta: „bėgdamas nuo lemties.“ Teisingiau būtų: „genamas, vejamas lemties“, nes Vergilijus rašo: *fato profugus*. Enėjas ne bėga nuo lemties, o lemtis jį gena, neleidžia pasilikti Kretoje, Kartaginoje ir kituose kraštuose, į kuriuos jis buvo užklydęs. *Fatum* – tai lemtis kaip neatšaukiama ištarmė (žodis giminingas su veiksmažodžiu *fon, fatus sum, fari* – „sakyti, tarti“), kuriai turi paklusti dievai, žmonės, gamta. Tai nulemtas ir nekintamas Visatos įstatymas, dėsnis⁶. Taigi Vergilijus nori pasakyti, kad Enėjo klajonės, kelionės, kovos nėra atsitiktinumas, tai tikslinga lemties numatyta kelionė į Italiją. Kadangi Vergilijus *Eneidoje* teigia milžinišką lemties galią bei svarbą ir dėl to, kad tuo pritaria svarbiausiam stoicizmo filosofijos teiginiui apie lemties galią, Visatos sandaros tikslingumą ir dėsningą būtį, *Eneida* laikoma stoicizmo filosofijos įkvėptu veikalu.

Toliau poetas patikslina Enėjo atvykimo vietą: tai pakrantė prie Lavinijaus miesto. Patikslinimas yra anachroniškas, nes tuo metu, kai Enėjas atvyko į Italiją, tokio miesto, pasak legendos, dar nebuvo. Enėjas pats jį vėliau pastatė ir pavadino antrosios žmonos Lavinijos vardu⁷. Kitaip tariant, sakydamas „Lavinijaus krantas“, Vergilijus nori pasakyti, kad Enėjas išsilaipino pakrantėje, šalia kurios vėliau išaugo Lavinijus. Šį miestą poetas įžangos pradžioje pamini neatsitiktinai. Lavinijus buvo labai svarbus Lacijaus centras VI ir V a. pr. Kr., romėnai buvo įsitikinę, jog iš ten Roma perėmė svarbiausius kultus bei apeigas (Vestos, Jupiterio, Junonės, Jutumos, Anos Perenos ir kt.). Taigi Vergilijui poemos pradžioje, matyt, buvo svarbu pabrėžti ir sujungti tris vietas: Troją, Italiją ir Laviniją. Taip jis tarsi suspaudžia ir sumažina erdvę, tarsi grįžta į pirminį tašką: Troja liko kažkur labai toli ir erdvėje, ir laike, ji buvo, dabar jos nebėra, Italija – didelė, joje reikėjo rasti mažą lemties paskirtą lopinėį ir ten įkurti Laviniją. Iš jo prasidės didžioji sklaida ir plėtra, romėnai pajungs Italiją, o paskui ir tas vietas, kur kadaise stovėjo Troja.

Taigi pirmosios dvi epo eilutės pasako *Eneidos* esmę, o tolesnės grįžta prie epo veikėjo Enėjo klajonių ir kovų. Dabar labiau akcentuojami jo patirti sunkumai, kančios ir sielvartai. Lotyniškai jie labai santūriai ir punktyriškai išsakyti paraleliomis eilutėmis (*multum ille et terris iactatus et alto; multa quoque et bello passus*), truputį panašiomis į graikiškos Odisėjos įžangos paralelizmą, atsirandantį kartojant žodį „daug“ („Daugel žmonių jisai matė tvirtoves ir būdą pažino, / Daugel jis jūroj nelaimių prityrė“)⁸. Vergilijus šį panašumą akcentuoja tam, kad pasakytų, jog ir romėnai turi tokį pat didį, kaip ir graikai, herojų.

Enėjo būtis ilgai buvo pažymėta netekties ženkle. Pirmiausia iš jo atimta galimybė garbingai žūti ginant tėvynę Troją, paskui Enėjas neteko pirmosios žmonos ir tėvo, buvo priverstas palikti mylimą ir jį mylinčią Didonę. Jis nesuprato tų praradimų prasmės ir nežinojo, kur plaukia, turėjo įveikti savo nežinojimą ir perprasti lemtį, lėmusią karu įsibrauti į Laciją. Nepalanki lemties ranka pasireiškė nuo Pario teismo laikų trojėnų nemėgusios Junonės pykčiu. Apie tai pasakyta ketvirtoje įžangos eilutėje. Tik romiai nusilenkęs lemčiai kaip nepermaldaujamam dėsniui, tapęs lemties įrankiu, paaukojęs savo norus, troškimus, net individualybę, Enėjas galėjo įvykdyti lemties paskirtą uždavinį, būtent, įkurti Laviniją ir padėti jo šventyklose iš Trojos atgabentas dievų statulėles. Be abejo, sakydamas „miestą įkūręs“ (*dum conderet urbem*), Vergilijus turi galvoje Lavinijaus įkūrimą. Tačiau būtina pabrėžti, kad romėnai žodžiu *urbs* labai dažnai vadino Romą. Jei buvo turimas galvoje koks nors kitas miestas, po žodžio *urbs* būdavo pasakomas jo vardas, o jei būdavo parašyta ar pasakyta tik *urbs*, visi suprasdavo,

⁶ *Fatum*, lemtis kaip nepakeičiama būties kategorija, romėnų sąmonėje sudarė tam tikrą priešpriešą nepastoviam, besikaitaliojančiam likimui, vadintam *fortūna* (šis žodis giminingas su *fors* – „atsitiktinumas“).

⁷ Plg.: Liv. I, 1.

⁸ Hom. *Od.* I, 3–4.

jog kalbama apie Romą. Taigi, skaitydami cituotus žodžius, romėnai turėdavo mintyje ne tik Laviniją, bet ir Romą, Enėjo ainių įkursimą miestą. Nors Enėjas iš tiesų nebuvo lotynų giminės pradininkas, nes jam atkeliavus į Laciją lotynai ten jau gyveno (apie trojėnų santykius su jais kalbama antroje *Eneidos* pusėje), įžangoje sakydamas „Taip davė jis pradžių / Genčiai lotynų“, Vergilijus nori parodyti, kad Enėjo palikuonys išgarsino lotynus: iš Lavinijaus išsikėlęs Enėjo sūnus Julas įkūrė labai svarbų Lacijaus miestą Albą Longą. Mat iš Albos Longos į Romą perėjo Dianos ir Jupiterio kultų elementai, iš jos kilo garsios romėnų giminės – Julijai, Kvintijai, Klelijai ir kitos. O svarbiausia – Albos Longos miesto išėivis Romulas įkūrė Romą. Taigi klajonių ir karų vargais, praradimais ir kančiomis Enėjas užmokėjo už Albos Longos senolių garbę ir aukštąsias Romos sienas.

Matome, kad pirmosios septynios *Eneidos* eilutės labai glaustai nusako ir svarbiausius Romos ištakų momentus, ir Enėjo vaidmens Romos istorijoje svarbą. Jos iš esmės ir sudaro įžangą.

Tolesnis tekstas tik detalizuoja ir patikslina Enėjo patirtų vargų priežastis. Jis prasideda kreipiniu į Mūzą (invokacija):

Mūza, tu priežastis man pasakyk, dėl ko įsižeidus,
Ko įširdus, dievų karalienė be gailėsčio vertė
Žymų dorybėmis vyrą kalnus kliūčių nugriauti,
Žygdarbių aibę atlikt. Ar dangiškos širdys taip rūščios?
(Verg. *Aen.* I, 8–11)

Galime atkreipti dėmesį, kad Vergilijus vartoja graikišką poetą globojančios dievybės formą (Mūza), kaip ir pirmasis hegzametru pradėjęs rašyti romėnas – II a. pr. Kr. poetas Enijus⁹. Livijus Andronikas (III a. pr. Kr.), vertęs *Odiseją* tada, kai romėnai dar gerai nepažino graikų mitologijos, buvo radęs mūzai lotynišką atitikmenį – Kamena¹⁰. Kamenos – tai truputį į lietuvių laumes panašios dievaitės, dainuojančios šaltinių, upių bei upelių vandenyse ir pakrantėse. Nors Vergilijaus laikais Kamenų vardas irgi buvo paplitęs, jis pasirinko homeriškąjį poetus globojančios dievybės vardą, tuo dar sykį pademonstruodamas siekimą prilygti garsiausia graikų dainiui.

Invokacijoje pasirodo vėliau dažnai lydėsiantis Enėją apibūdinimas *pietate insignis*. *Pietas* – daugiaprasmiškas, kelis aspektus aprėpiantis žodis. Pirmiausia jis reiškia pareigą. Gerbdamas dievus, žmogus atlieka reikalingą pareigą (*pietas erga deos*), nes žmogaus pareiga – tikėti dievais. Tada *pietas* reiškia dievotumą, pamaldumą. Elgdamasis kaip savo krašto pilietis, žmogus atlieka pareigą tėvynei (*pietas erga patriam*), tą pareigą galime vadinti ir tėvynės meile. Mylėdamas tėvus, jis irgi atlieka pareigą (*pietas erga parentes*), nes žmogaus pareiga yra rūpintis tėvais. Tolesniame epo tekste frazė *insignis pietate* išsakys vieną ar kitą iš šių trijų aspektų, o čia, įžangoje, jie aprėpiami visi trys¹¹. Todėl vertėjo siūlomą junginį „Žymų dorybėmis“ reikėtų laikyti tiksliau frazės *insignem pietate*, pateikiančios pagrindinio veikėjo apibūdinimą, vertimu.

Baigęs invokaciją ir plačiau paaiškinęs, kodėl Junonė nekenčia trojėnų (Pario teismas) ir iš jų kilusių romėnų (deivė žino pranašystę, kad romėnai sugriaus jos mylimą Kartaginą), Vergilijus dar sykį atsidūsta: „Šitaip buvo sunku romėnų gentį sukurti“ (Verg. *Aen.* I, 33). Ir pradeda ilgą pasakojimą apie Enėjo pastangas dedant romėnų genties pamatus.

TROJOS ŽŪTIS

Trojos žlugimą vaizduojanti antroji Vergilijaus *Eneidos* knyga visais laikais buvo populiareesnė už kitus ta pačia tema sukurtus Antikos veikalus. Ji užgožė labai smulkiai nuo pradžios iki pabaigos Trojos karą vaizdavusius mūsų laikų nepasiekusius graikų kalba parašytus vadinamuosius kiklinius epus, Euripido ir kitų autorių dramas. Ir Romos imperijos laikų, ir Viduramžių, ir Renesanso žmonių

⁹ *Musae, quae pedibus magnum pulsatis Olympum* – „Mūzos, šokate jūs, ir dreba didysis Olimpas.“ (Frg. 1; I. Vahlen). Vertė Dalia Dilytė.

¹⁰ Jis rašė: *Virum mihi, Camena, insece versutum* – „Tą vyrą man, Kamena, gudrų apsaakyti.“ (Frg. 1; K. Büchner). Vertė Dalia Dilytė.

¹¹ Dažnas ir Eneidoje, ir romėnų literatūroje tą patį reiškiantis junginys *pius Aeneas* – pareigingasis (dorasis) Enėjas.

sąmonėje Trojos gaisras ir išgriovimas visada buvo susijęs su Vergilijaus nupieštais vaizdais.

Antroji *Eneidos* knyga aprėpia tris temas: klastos, tragiškos žūties ir vilties išlikti. Kompozicijos požiūriu šias temas atitiktų medinio arklio, Trojos gaisro ir Enėjo pasitraukimo iš Trojos epizodai.

Trojos arklys. Trojos žūties istorija *Eneidoje* pateikiama kaip audros į Kartaginą atblokšto Enėjo pasakojimas karalienei Didonei ir jos svečiams. Trumpa knygos įžanga (skausmingas Enėjo atsidūsėjimas, prisiminus pražuvusią tėvynę) tryliktoje eilutėje baigiasi ryžtingu „Aš pradėsiu“. Toje pačioje eilutėje pasirodo visai *Eneidai* svarbus, mūsų jau minėtas žodis „lemtis“ (*fatis repulsi* – „smūgių likimo“). Lemtis ilgai buvo nepalanki graikams, Vergilijaus vadinamiems danajais, achivais ar pelasgais. Tačiau dabar jie pastato medinį arklį. Poetas apie tai kalba trumpai: nepateikia nei arklį surentusio dailidės vardo, nei kitų detalių. Viena eilute jis pasako ir trojėnus pasiekusį gandą, jog priešai nusprendė išvykti ir nutarė palikti medinį arklį kaip dovaną dievams, idant šie leistų laimingai grįžti namo. Vergilijus nepaaiškina, kodėl buvo pasirinkta arklio, o ne, tarkim, jaučio, avino ar kokio nors kito gyvūno figūra, ir mums tenka tik spėlioti. Kaip paaiškėja iš tolesnio teksto, arklys buvo skirtas Atėnei. Kadangi trojėnų tokia paskirtis nenustebino, vadinasi, jie žinojo apie tam tikras Atėnės sąsajas su arkliais. Šiaip jau arklio sukūrėju mitai laikė Poseidoną. Pasak vienos mito versijos, tada, kai Atėnė su Poseidonu susiginčijo dėl to, kas bus svarbiausio Atikos miesto globėjas, Atėnė padovanojo miestui alyvmedį, o Poseidas – arklį. Buvo pasirinkta Atėnės dovana, ir miestas pavadintas Atėnais. Tačiau, viena vertus, Atėnė irgi buvo truputį susijusi su arkliais (mitai pasakojo, jog ji sutramdė ir prijaukino laukinius Poseidono arklių palikuonis). Antra vertus, esama kai kurių mitų užuominų apie Atėnės artumą Poseidonui. Iš ikigraikiškos epochos deivių paveldėjusi artimumą augalijai (alyvmedį dovanojusi deivė) Atėnė, matyt, iš tų pačių laikų perėmė ir artimumą vandeniui, Poseidono stichijai. Ji buvo laikoma Tritono ežero deive ir dažnai vadinama epitetais Tritonietė, Tritonija¹², Tritonidė. Nors Homeras ją vaizduoja kaip mylimą Dzeuso dukterį, prie šio ežero Atėnė buvo garbinama kaip Poseidono duktė. Taigi medinis arklys, matyt, visiems atrodė kaip natūrali dovana Atėnei¹³.

Trumpai paminėtas priešų išplaukimas ir trojėnų džiaugsmas: apgula baigėsi, galima išeiti iš miesto. Jie smagiai rodo vienas kitam (Vergilijus, piešdamas šį gyvą vaizdą, keturis kartus pakartoja „čia“) buvusios graikų stovyklos vietą. Tuoju nuskamba ir pasiūlymas įsitempti arklį į miestą. Kiti trojėnai mąsto blaiviau ir siūlo statinį įmesti į jūrą arba sudeginti. Tarsi veržli banga („Laokoontas [...] bėga uždusęs, / Šaukdams iš tolo...“)¹⁴ atplūsta žinio Laokoonto įtikinėjimai įtartinais žvelgti į priešų paliktą daiktą. Jie baigiasi kategoriška, vėliau labai išgarsėjusia ir sentencija tapusia fraze, apibūdinančia priešo dovanas ar malones: *Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes* – „Kaip ten bebūtų, bijau, net jei dovanas siūlo achajai“¹⁵. Deja, Laokoonto nuomonei nelemta užkariauti trojėnų širdžių. Matyt, todėl Laokoonto epizodo pradžia nėra ilga: ji teužima tik 16 eilučių. Daug daugiau vietos skirta plačiam, į Laokoonto epizodą įsiterpusiam (rėminė kompozicija) Sinono vaizdai¹⁶. Taip ir turi būti: juk klastingas Sinono apsimetinėjimas – graikų pergalės laidas. Jei trojėnai patikės Sinonu, graikai laimės. Klastos simboliu čia padarytas žinomiausias gudragalvis ir klastūnas Uliksas¹⁷. Šios knygos pradžioje¹⁸ Uliksas buvo apibūdintas žodžiu „kietas“ (vadinasi, negailestingas). Paskui Laokoontas klausia trojėnų: „Taip jūs pažįstat Uliksą?“¹⁹ Jis, be abejo, turi galvoje Ulikso klastingumą. Sinono epizode Uliksas paminėtas keletą kartų. Plačiau nepasakodamas (nes visi žino), Sinonas primena, jog kerštingas Ulikso klastingumas pražudė Palamedą. Sinonas dedasi Palamedo draugu. Noras apginti draugo garbę, pasiryžimas pasakyti tiesą apie jo žūties priežastį trojėnams turėjo

¹² Šis epitetas pavartotas toliau: Verg. *Aen.* II, 171.

¹³ Mokslininkai dabar teigia, jog achajai mediniu arklio figūros skydu buvo uždengę gynybinę sieną pralaužusį savo taraną, tiksliau, tą taraną įsiūbavusius karius, o vėliau tai buvo užmiršta, ir atsirado medinio arklio mitas. Esama ir hipotezės, kad žemės drebėjimas sugriovė galingas Trojos sienas, per atsiradusius plyšius achajai įsiveržė į vidų, užėmė miestą ir paskui kaip dovaną žemės drebėjimus sukeliančiam dievui Poseidonui surentė arklį vaizduojantį statinį, nes arklys buvo šventas Poseidono gyvulys.

¹⁴ Verg. *Aen.* II, 41–42.

¹⁵ Verg. *Aen.* II, 49. Vertė Antanas Rukša (Publijus Vergilijus Maronas, *Enejidė*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965).

¹⁶ Verg. *Aen.* II, 57–199.

¹⁷ Graikų literatūroje populiarsnė vardo forma Odisėjas.

¹⁸ Verg. *Aen.* II, 7.

¹⁹ Verg. *Aen.* II, 44.

atrodyti garbingas. Puikiai išmanantis apgaulės meną Sinonas pradeda nuo teisingų ir visiems žinomų dalykų – neteisingai apkaltinto išdavyste Palamedo istorijos. Paskui jis gudriai nutyla („Kam čia pasakot veltui jums neįdomų dalyką?“)²⁰ žinodamas, jog suintriguoti klausytojai prašys tęsti. Jo viltys išsipildo. Tada iš jo lūpų pradeda lietis vien melagingi žodžiai. Jis dejuoja, jog Delfų orakului pasakius, kad dėl laimingo grįžimo reikią paaukoti jaunuolį, aukos dalia teko jam. Kadaisė plaukdami į Ilioną (tai kitas Trojos vardas) graikai paaukojo jaunutę Agamemnono dukterį Ifigeniją, o dabar pasirinko jį. To pasirinkimo kaltininku vėl padarytas Uliksas. Gana ilgas Sinono skundas (išgąstis dėl orakulo liepimo, aukos papuošimo detalės, pabėgimas) baigiasi širdį draskančiu maldavimu jo pasigailėti. Paskui jis vėl nutyla, gauna sugraudintų trojėnų politinį prieglobstį ir vėl prabyla tam, kad užkoptų ant dar vienos trojėnų pasitikėjimo pakopos. Jis pateikia paladijo pavogimo istoriją. Paladijais buvo vadinamos medinės deivės Atėnės statulos. Jas turėjo daugelis graikų miestų. Vergilijaus Sinonas pasirenka Homero nemintą mito detalę, kad Uliksas su Diomedu Tididu prasiskverbė į Troją ir pavogė Atėnės paladiją. Dėl statulos pagrobimo achajams esą nelemta užkariauti Trojos. Todėl jie parplauksią namo ir paskui grįšią, tarsi žygį pradėdami iš naujo. Išsiveždami paladiją, kaip atlyginimo už jį, kaip išpirkimo dovaną graikai palikę medinį arklį. Trojėnų mintis užvaldo saldžios sėkmingai manipuliuojančio jų nuotaikomis Sinono pranašystės apie būsimą šalies galybę. Be to, netrukus visus pritrenkia baisi ir skaitytojų, ir knygos veikėjų jau spėto pamiršti besiruošiančio aukoti padėkos auką už priešų atitraukimą nuo Trojos Laokoonto mirtis. Šio žynio žuvimo tema Antikos mene yra sukurta reikšmingų veikalų. Sofoklio tragedija, deja, neišliko, bet iš III ir II amžių sankirtos išlikusi skulptūrinė grupė²¹, vaizduojanti gyvačių apraizgytus Laokoontą ir du jo sūnus, mus pasiekė. Dabar ji stovi Vatikano muziejuje. Ją traktatuose estetikos klausimais yra aptarę G. E. Lesingas (G. E. Lessing) ir J. V. Gėtė (J. W. Goethe). Vergilijus detalai piešia šiurpų vaizdą, juo tarsi pateisindamas priblokštų trojėnų netoliaregiškumą. Po Laokoonto epizodo eina arklio įgabenimo į Troją vaizdas. Pasakotojas primena, jog arklys kliuvo už miesto vartų slenksčio (romėnų įsitikinimu, tai blogas ženklas), o Kasandra bandė perspėti trojėnus, bet ji kalbėjo tuščiai, nes pranašystės dovaną jai suteikęs Apolonas buvo padaręs, kad šia pranaše niekas netikėtų. Čia baigiasi klastos bei apgaulės temai skirta pirmoji šios knygos dalis.

Miesto užėmimas. Didžiausioje, Trojos žūtį vaizduojančioje dalyje, siautėja gaisrai, žvanga ginklai, verda kovos. Trojėnams skirtos tik kelios, keturiomis eilutėmis išsakytos, ramios nakties akimirkos. Greitai Sinono padedami iš medinio arklio išlindę devyni priešai pradeda skerdynes ir atveria vartus grįžusiems achajams, kurie tik buvo apsimetę išplaukią.

Enėjas susapnavo Hektorą. Ir mituose, ir Homero *Iliadoje* Hektoras buvo svarbiausias Trojos gynėjas, jos galybės ir stiprybės simbolis. Enėjo sapne pasirodęs liūdnas, žaizdotas, kruvinas Hektoras iškyla tarsi sužalota ir griauinama pati Troja. Gimtojo miesto vardu Hektoras duoda Enėjui tokį uždavinį:

Tau šventenybes ir savo dievus nūn paveda Troja,
Juos likimo draugais pasiimki, jiems miesto ieškoki,
Kol, išklajojęs marias, pastatysi didingą ir garsų.
(Verg. *Aen.* II, 293–295)

Atvykęs į Italiją Enėjas pastatys Lavinijaus miestą, bet Hektoras, be abejo, turi galvoje ir Romą – galingą ir garsų Enėjo ainių įkurtą miestą. Paraginęs Enėją trauktis, Hektoras išneša iš Vestos šventyklos deivės statulą ir ugnį, tuo parodydamas, jog nebėra bendruomenės, kurią Vesta turėtų saugoti. Trojėnai, matyt, garbino kitaip vadinamą valstybės židinio dievą, bet Vergilijus ją vadina romėnų deivės Vestos vardu.

Karo gausmo pažadintas Enėjas nė negalvoja klausyti sapne regėto Hektoro raginimų. Nuo namų

²⁰ Verg. *Aen.* II, 101.

²¹ Jos autoriais tradiciškai laikomi Rodo salos skulptoriai Atenodoras, Hagesandras ir Polidoras. Dabar kai kurie menotyriminkai teigia, jog šie skulptoriai padarė kopiją, o tikrieji autoriai nežinomi.

stogo matant besiplaikstančius liepsnos liežuvius, girdint aimanas, šauksmus, ginklų žvangėjimą, jam galvoje sukasi tik viena mintis: „kovej garbinga numirti.“²² Iš Panto sužinojęs apie plūstančius į miestą priešus ir susidaręs vaizdą apie padėtį, Enėjas suvokia, kad kova bus beviltiška, bet ir jis, ir apie jį susibūrę trojėnai negali nesipriešinti. Tapęs spontaniškai susidariusio būrio vadu, jis ragina pulti į mūšį ir narsiai žūti. Iš Enėjo lūpų nuskamba garsioji eilutė: *Una salus victis nullam sperare salutem* – „Nesitikėt išeities – viena išeitis nugalėtiems“²³. Vyrai drąsiai žengia susitikti su mirtimi. Tarp jų Vergilijus įpina romantišką Kasandrą įsimylėjusio Korebo figūrą. Laimėję kelis susirėmimus, Enėjo bendražygiai, deja, krinta vienas po kito. Enėjas prisiekia nevengęs danajų ginklų ir nebėgęs nuo mirties, bet lemtis jam neleido žūti. Likę gyvi trojėnai skuba ginti paskutinę tvirtovę – karaliaus Priamo rūmus. Priamas dar kupinas kovos dvasios (danajams veržiantis į rūmus, velkasi šarvus, drįsta priekaištauti Pirui dėl sūnaus nužudymo), bet jis nebeturi sveikatos ir jėgų kautis ginklais. Priešų žiaurumo ir negailestingumo simboliu šioje dalyje Vergilijus padarė Achilo sūnų Pirą. Šis jaunas karys ne tik tėvų akyse užmuša sūnų Politą, bet ir nužudo Priamą prie namų aukuro. Senovės žmonių nuomone, tokie poelgiai be galo niekšiški.

Pasitraukimas iš Trojos. Išvydęs nebegyvą Priamą, Enėjas prisimena savo tėvą, žmoną, sūnų ir puola gelbėti šeimos. Čia prasideda paskutinė, trečioji knygos dalis, kalbanti apie išlikimo viltį. Bet prieš grįžtant namo jam dar lemta suvokti, kad viską žemėje tvarko aukštesniosios jėgos, kad kokio nors įvykio priežastimis laikomi žmonės yra tik lemties ir galingų dievų įrankiai. Liepsnojančiam įtūžiu ir jau besiruošiančiam užmušti prie šventyklos besislapstančią Heleną Enėjui jo motina Venera paaiškina:

Ne lakonietės dukters Tindarėjo nemielas tau veidas,
Ne nukaitintas Paris – dievų, tik dievų nemalonė
Šia karalystę išgriauna ir Troja verčia nuo kalno.
(Verg. *Aen.* II, 601–603)

Venera palydi Enėją namo. Jam nėra lengva iškelti iš gimtojo miesto, dabar iš tiesų reikia dieviškos pagalbos, todėl šioje dalyje apstu jos ženklų ir pasireiškimų. Žaibo smūgio kadaise paralyžiuotas tėvas Anchizas nenori būti našta ir atsisako trauktis iš degančio miesto. Jis tvirtina jau matęs Heraklio išgriautą Troją, kai jo tėvas Laomedontas atsisakė leisti už to herojaus seniau jam pažadėtą dukterį, taigi dabar liksiąs ir pasiduosiąs nugalėtojams. Enėjas, be abejo, niekur neketina trauktis be tėvo. Tik dievų siųsti ženklai priverčia Anchizą apsispręsti. Netekusiam tėvynės ir namų Enėjui tenka patirti dar vieną netektį: stengiantis pabėgti nuo persekiojančių priešų dingsta žmona Kreuza. Visur jos ieškančiam ir sielvartaujančiam vyrui pasirodęs jos šešėlis paaiškina, jog tai lemties valia, jog pati Dievų Motina nutarė ją sulaukyti. Enėjas grįžta pas savuosius. Užsikėlęs ant pečių dievų statulėles laikantį seną tėvą ir vesdamasis už rankos sūnų Julą jis išeina iš gaisrų niokojamos Trojos. Toks jis įžengia tiesiai į pasaulio meno kūrinis: Ovidijaus *Metamorfozės*²⁴, į F. Baroči paveikslą²⁵, į H. Berliozo (H. Berlioz) operą „Trojėnai“, į kitus meno ir literatūros veikalus. Tokį jį vaizduos visų laikų ir visų tautų rašytojai.

POLITIKOS IR ROMANTIKOS SANKIRTA

Ketvirtajai *Eneidos* giesmei, kaip ir kitoms, Vergilijus nebuvo davęs pavadinimo. Vėlesnių laikų leidėjai sugalvojo jai vardą „Didonės meilė ir mirtis“. Iš tiesų Kartaginos miesto įkūrėja ir karalienė Didonė yra svarbiausias šios knygos personažas. Jos vadovaujama iš Tiro atvykusi finikiečių grupė suderėjo iš Jarbo valdomų vietinių Libijos (Šiaurės Afrikos) gyventojų pirkti tiek žemės, kiek gali

²² Verg. *Aen.* II, 317.

²³ Verg. *Aen.* II, 354.

²⁴ Ov. *Met.* XIII, 624–625: „Kartu su kitom šventenybėm ir tėvą / Neša ant savo pečių kaip naštą garbingą Enėjas.“ Čia ir toliau cituojamas Antano Dambrausko vertimas (Ovidijus, *Metamorfozės*, Vilnius: Vaga, 1990).

²⁵ F. Barocci. „Enėjas pasitraukia iš Trojos“ (1598).

užkloti jaučio oda. Apie tai Vergilijus užsiminė pirmoje *Eneidos* knygoje (Verg. *Aen.* I, 367–368). Išmintingoji Didonė liepė supjaustyti tą odą plonytėlėmis juostelėmis, ir jomis apjuostame plote tilpo storų sienų ginamas miestas²⁶. Didžiama su Didone susijusių mitų labiau akcentavo jos santykius su Jarbu: jis vertęs ją už jo tekėti, ji priešinusi. Enėjas apskritai tuose mituose neminimas. Graikai buvo užfiksavę ir Enėjo atvykimo į Kartaginą mito variantą. Šios versijos nusitvėrė romėnai ir labai ją išpopuliarino.

Pirmiausia ja pasinaudojo III a. pr. Kr. poetas Nevijus neišlikusioje poemoje *Pūnų karo giesmė*, vaizdavojoje Pirmojo pūnų²⁷ karo (264–241 m. pr. Kr.) įvykius. Nevijaus laikais tarp kartaginiečių ir romėnų liepsnojo baisiausia neapykanta, prasiveržusi minėtu pirmuoju ir dar vienu, Antruoju pūnų karu (218–201 m. pr. Kr.). Per šį karą talentingo kartaginiečių karvedžio Hanibalo vadovaujama kariuomenė per Ispaniją atkeliavo iki Alpių, perėjo jas, puolė Italiją iš šiaurės ir įvarė romėnams gerokai baimės, sumušdama juos net keturiuose mūšiuose. Baisiausias buvo pralaimėjimas prie Kanų. Galų gale antrąjį pūnų karą, kaip ir pirmąjį, romėnai laimėjo.

Kai Vergilijus rašė *Eneidą*, pūnų karai jau skendėjo žilos senovės prieblandoje: nuo Trečiojo (149–146 m. pr. Kr.), paskutiniojo pūnų karo, per kurį romėnai išgriovė Kartaginą ir suarė lauką toje vietoje, kur ji stovėjo, buvo praėję daugiau kaip šimtas metų. Tačiau tos pergalės romėnai niekada nepamiršo. Jie labai didžiavosi nugalėję svarbiausią Viduržemio jūros pakrančių varžovę. Tą dalyką būtinai reikėjo priminti tautiniame epe. Vergilijus tai padarė labai subtiliai. Jis nevaizduoja abiejų valstybių susidūrimo pūnų karuose, o pamini juos, pasitelkęs kartaginetės ir romėnų protėvio misijų šiame pasaulyje skirtingumą. Jis pasakoja, jog deivė Junonė dėjo pastangų, kad audros atbloktas prie Kartaginos Enėjas visam laikui apsistotų šiame Libijos krašte, tačiau lemties jam buvo skirta tapti galingųjų pasaulio valdovų romėnų protėviu:

Sakė – Italijos, visko valdovės, žvangančios ginklais,
Viešpats jis būsiąs, duosiąs iš Teukro garbingojo kraujo
Giminei pradžia ir visą pasaulį paimsiąs į globą.
(Verg. *Aen.* IV, 229–231)

Iš tikrųjų atvykusiam į Italiją Enėjui teko ir gražiuoju prašyti vietinių gyventojų leisti ten prisiglausti, ir kautis dėl to ginklais. Toli gražu jis nebuvo Italijos ir juo labiau viso pasaulio viešpats. Bet juk *Eneida* yra ateities poema. Viskas čia nukreipta į priekį, į tolimą ateitį. Užkariavę Italiją ir daugybę kitų kraštų „globoti“ juos imsis iš Enėjo kraujo kilę romėnai.

Matydama Enėją išplaukiant, Didonė jį prakeikia ir ketindama mirti lyg priesaiką ištaria savo ainiams būti amžinai priešiškiems Enėjo palikuonims romėnams:

O jūs, pūnai, jo kartai ir būsimai padermei visai
Niekad neduokit ramybės, ir tai dovana bus geriausia
Mano dulkėms. Taikos ir draugystės su jais tenebūnie.
O! Kad iš kaulų manų tu, didvyri, kiltum atkeršyt,
Kardu ir ugnim išėivius dardaniečių lydėtum
Šiandien, rytoj ir kiekvienu metu, kai turėsi galybę!
Lai prieš krantus krantai, prieš vandenį vandenys stoja,
Ginklas prieš ginklą, tegu kovoja ir jie, ir vaikaičiai.
(Verg. *Aen.* IV, 622–629)

²⁶ Apie žaismingą naudojimąsi šia Didonės idėja pasakojama A. Mickevičiaus poemos *Ponas Tadas* ketvirtoje (sic! irgi ketvirtoje) knygoje. Senukas Voickis prisimena istoriją, kaip du medžiotojai susiginčijo, katras pirmas šovė į lokį ir sutarė ginčą išspręsti dvikovoje, sustoję per lokio kailį. Jis pats buvo gerai išstudijavęs Vergilijų ir, kaip dvikovos arbitras, supjaustė lokio kailį juostelėmis ir jas ištiesė net per Vilnelę. Skirtinguose krantuose atsidūrę ginčinininkai negalėjo vienas kito užmušti, tad jiems beliko tik susitaikyti (Adomas Mickevičius, *Ponas Tadas*, vertė Vincas Mykolaitis-Putinas ir Justinas Marcinkevičius, Vilnius, 1978, p. 131–139).

²⁷ Romėnai kartaginiečius vadino pūnais.

Didonės turimas galvoje didvyris, be abejo, yra Hanibalas. Taigi ketvirtoji knyga nėra vien tik Didonės meilės ir mirties istorija. Vergilijus ja sumaniai pasinaudojo Romos pergalems pūnų karuose, Romos galybei priminti ir pašlovinti. Žinoma, visų laikų skaitytojų žvilgsnius labiau traukia nelaiminga Didonės ir Enėjo meilė²⁸. Tačiau politinius motyvus pastebėti irgi reikia, nes jų nepastebėjus sunku paaiškinti šiuos personažus ištikusios dramos priežastis.

Deivės Veneros valia Didonė susižavi Enėju. Vergilijus pateikia psichologiškai motyvuotą ir tikslią karalienės jausmų istoriją. Didonė jau buvo ištekėjusi savo tėvynėje, bet jos vyrą Sichėją užmušė veržęsis karaliauti Tire jos brolis. Pabėgusi iš gimtinės Didonė prisiekė sau nebetekėti. Finikei Didonei Vergilijus taiko romėnų moralės principus. Mat Romoje didžiai buvo gerbiamos ir vertinamos tik vieno vyro artumą gyvenime patyrusios moterys. Ant tokios moters kapo pastatyto paminklo romėnai nepamiršdavo užrašyti, kad ji buvo *univira* – vieno vyro moteris. Todėl Didonei labai sunku laužyti savo žodį. Jos sesuo Ana ragina pamiršti buvusį nusistatymą, nesigrauzti dėl įsižiebusios meilės Enėjui. Ji nurodo politines priežastis: šalia Kartaginos gyvena priešiška nusiteikusios gentys, jai piršęsis ir atstumtas Jarbas. Jei trojėnai pasiliktu, būtų saugiau: daugiau karių, narsus ir sumanus vadas²⁹. Argumentai svarūs, ir Didonė apsidžiaugia, galėdama pateisinti savo jausmą. Didonės meilės aistrą Vergilijus vaizduoja taip, kaip buvo Antikoje įprasta. Meilė – tai ne palaiminga būseną, o žmogų sekinanti ugnis ir širdies žaizda. Didonė, kaip ir daugelis kitų antikinės literatūros personažų, neįstengia jai pasipriešinti. Laimingų Didonės dienų Vergilijus nepabrėžia. Ketvirtoji knyga skirta Didonės nelaimei. Sužinojusi, kad Enėjas ruošiasi išvykti, ji elgiasi taip, kaip tokioje pat padėtyje atsidūrusios dažniausiai elgiasi visų laikų ir tautų moterys. Iš pradžių ji išplūsta Enėją, paskui plūdimas perauga į maldavimą pasilikti, pasigailėti jos. Enėjo pasiaiškinimas („Noru ne savo turiu Italijon vykti“)³⁰ jos neįtikina, ji vėl užsiplieskia, pikta prakeikia atėjūną. Paskui vėl verkia ir per tarpininę seserį maldauja jau tik laiko apsiprasti su netektimi, kol nurims skausmas. Kai niekas nepadeda ir Enėjas išplaukia, nebeturėdama jėgų gyventi ji nusižudo.

Vergilijus mažai kalba apie Enėjo jausmus. Didonės išgyvenimai išsakyti ilgais patetiškais monologais, jos drama kaip ant delno, o apie Enėjo širdyje vykstančią kovą galima tik numanyti. Tik iš trumpų užuominų galima spėti, kad jam patiko protinga, drąsi, veikli Kartaginos karalienė. Jis vadovauja statyboms, gerai jaučiasi šiame krašte ir būtų ten pasilikęs, jei ne Jupiteris, pasipiktinęs, kad Enėjas, užmiršęs lemties jam skirtus darbus, užsibuvo Kartaginoje. Jo siųstasis Merkurijus primena Enėjui pareigą. Poetas užsimena, kad Enėjui nelengva paklusti dievams³¹, tačiau lemties skirta iškeliauti:

Nors vaitoja širdis ir jį sukretė meilė galinga,
Bet nusilenkia valiai dievų ir grįžta laivyman.

(Verg. *Aen.* IV, 395–396)

Vergilijus nepiešia Didonės neigiamai, nealsuoja neapykanta savo tautos priešų atstovei. Jis pabrėžia, kad viskas vyksta dievų valia, kad tiesiog nebuvo lemta šiems dviem puikiems žmonėms būti kartu, kad lemtis skyrė kartaginiečiams ir romėnams tapti priešais. Šioje knygoje trojėnų vadas dar kartą pateisina pareigingojo Enėjo vardą. Jis nekovoja su lemtimi, o lenkiasi jai. Jam skauda širdį, nes jis priverstas patirti dar vieną netektį. Bet jis klausia lemties.

POŽEMIŲ PASAULIO IŠTARMĖS

Šeštoji *Eneidos* knyga yra dažniausiai prisimenama dėl to, kad Dantė, susižavėjęs jos autoriaus fantazija, įspūdingais požemio pasaulio vaizdais, truputį dairėsi į ją rašydamas *Pragarą* ir neslėpė to

²⁸ Plg.: „Bet mes gi / ne Didonė ir Enėjas, / ir joks poetas / mūs neapdainuos.“ (Aleksys Churginas, *Verdenė*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 43.)

²⁹ Verg. *Aen.* IV, 31–53.

³⁰ Verg. *Aen.* IV, 361.

³¹ Verg. *Aen.* IV, 332, 360.

dairymosi: paprašė Vergilijų net būti pragaro gidu. Tačiau ši knyga yra labai reikšminga ir pačios *Eneidos* suvokimui. Šeštoji knyga yra tarsi visos *Eneidos* ašis. Mat čia įvyksta virsmas Enėjo sąmonėje. Ligi tol nesupratęs savo lemties prasmės, savo kančių ir netekčių kainos, tik klusniai lenkęsis dievų valiai, Enėjas viską sužino nukeliavęs į požemio pasaulį.

Praeities šešėliai. Iš pradžių jis nenujaučia tikrojo kelionės tikslo. Vieną naktį jį aplankęs mirusio tėvo šešėlis liepia atvykti į požemius. Prašydamas pranašės Sibilės pagalbos³², Enėjas aiškina savo pasiryžimą noru aplankyti mylimą tėvą: „Taigi nedrausk man eit aplankyti mylimo tėvo.“³³ Vadinas, pirmiausia pagarba ir meilė tėvui atveda Enėją į mirusiųjų karalystę. Enėjui padedanti patekti į požemius Sibilė irgi pabrėžia, kad „trojėnas Enėjas / Tėvo ateina lankyt į Erebo tamsiąją šalį.“³⁴

Požemio karalystė *Eneidoje* tamsos ir tuštumos atskirta nuo gyvųjų pasaulio. Jos prieigose gyvena ir iš čia pas žmones keliauja Raudos, Sielvartai, Ligos, Senatvė, Baimė, Badas, Neturtas, Vargas, Mirtis, Piktdžiugiškumas, Karas, Eumenidžių vaizdu išreikštas Įniršis ir Nesantaika. Ten tūno neišsipildantys sapnai ir graikų mitų baidyklių šešėliai. Požemio upių vaizdas autorius perimtas iš graikų mitologijos: juoduoja Acherontas, veržliai šniokščia Kocitas, telkšo Stigė. Keltininko Charono paveikslas irgi tradicinis, žinomas iš graikų mitologijos. Tai senas, barzdotas, gedulingos išvaizdos (nešukuoti plaukai, neskusta barzda, tamsūs, apskurę drabužiai yra gedulo ženklai) vyras. Pamatęs Enėją, Charonas įniršta, nes iš gyvųjų vizitų į požemius nėra nieko gero: Tezėjas su Pirituju bandė pagrobtį Persefonę, Herkulis buvo išsivedęs Cerberį. Laimė, Enėją lydi Sibilė. Ji numaldo Charono rūstybę, parodžiusi stebuklingą gyvą auksalapę amalo šakelę. Charonas leidžia herojui lipti į labai archajiškos išvaizdos, lengvutį (vėlės juk besvorės) iš nendrių nupintą laivelį³⁵. Paskui pranašė užmigdo trigalvį, gyvatėmis pasišiaušusį įėjimo sargą Cerberį. Enėjas pirmiausia išvysta kūdikių, savižudžių ir nekaltai nubaustųjų mirtimi vėles. Pamačius Didonės šešėlį, jam suspaudžia širdį: „Ašarom visas paplūdo ir taip prabilo su meile.“³⁶ Enėjas bando aiškinti, jog ne pats užsigeidęs išplaukė iš Kartaginos, kad tokia buvo dievų valia, kad jie ir čia jį gyvą atsiuntę. Bet liūdnai ašarojantis herojus nesulaukia atsakymo. Paskui jis išvysta buvusių savo priešų, prie Trojos kovojusių graikų vėles, pamato buvusių savo tėvynainius, giminaičius, bendražygius, pasišneka su Priamo sūnaus karalaičio Deifobo šešėliu. Taigi iki šiol Enėjas požemio pasaulyje susitiko su žmonijos praeitimi, o daugiausia – su savo praeitimi, su tais, kurių nebėra: tėvynainiais, bendražygiais, priešais, mylėta moterimi.

Ateities vaizdai. Pagaliau abu keliautojai ateina į šviesią, žalią, jaukią palaimintųjų buveinę. Enėjas išvysta savo protėvius ir susiranda Anchizo vėlę. Jos įsakytas jis vyko į šią sunkią, žmogui paprastai neįmanomą ir neįstengiamą kelionę. Su ašaromis akyse Anchizas klausia taip pat susigraudinusio Enėjo: „Tu atėjai, ir meilė sūnaus, kurios aš taip laukiau, / Įveikė kelio vargus?“³⁷ Beje, sūnaus meilę lotyniškai ir čia, ir kitose šios knygos vietose išsako epo įžangoje pavartotas ir mūsų jau aptartas žodis *pietas*. Susitikimas su tėvu irgi pirmiausia susijęs su praeitimi.

Tačiau tėvo vėlė susieja Enėją ir su ateitimi. Iš pradžių Anchizas paaiškina Enėjui pasaulio tvarką. Jis sako, kad Dievo dvasia ir protas, persmelkusi visus pasaulio daiktus, palaiko ir maitina visa, kas egzistuoja. „Didžią jėgą ugnies ir dangišką pradmenį turi / Visos būtybės, kol jos netampa medžiagos vergėm.“³⁸ Begyvendama žmoguje dieviška siela įgyja žemiškų trūkumų. Todėl mirus žmogui ji turi

³² Pas Sibilę Enėją lydi ištikimiausias jo bičiulis Achatas. Jis minimas visoje poemoje (Verg. *Aen.* I, 188; VI, 158; VIII, 586 ir kitur), todėl iš Vergilijaus paimtas lotyniškas žodžių junginys *fidus Achates* (ištikimasis Achatas) tapo sentencija. Jį randame ir Jono Radvano (Ioannes Radvanus) *Radviliadoje* (*fidissimus ibat Achates*. In: Radvanus, *Radviliadas*, III, 196), ir T. B. Oldričo (T. B. Aldrich) novelėje („esi [...] jo *fidus Achates*“). In: *Amerikiečių novelės*, vertė Povilas Gaučys, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 55), ir V. Skoto (W. Scott) *Lamermuro sužadėtinėje* („Gal subrendęs ir pakankamai, bet nepakankamai protingas, jei pasirinko tokį įtartą tipą savo *fidus Achates*“). In: Walter Scott, *Lamermuro sužadėtinė*, vertė Elena Kuosaitė-Jašinskienė, Vilnius: Žaltvykslė, 1995, p. 187), ir kituose Naujųjų laikų literatūros kūriniuose.

³³ Verg. *Aen.* VI, 108.

³⁴ Verg. *Aen.* VI, 403–404.

³⁵ Vertimas „siūtinis laivelis“ nėra pavykęs.

³⁶ Verg. *Aen.* VI, 455.

³⁷ Verg. *Aen.* VI, 687–688.

³⁸ Verg. *Aen.* VI, 730–731.

apsivalyti, o paskui vėl grįžta į dievišką sritį. Kai metų ratas apsisuka tūkstantį kartų, Dievas vėl pašaukia vėles grįžti į kūnus. Išdėstęs metempsichozės (sielų persikėlimo) tvarką, Anchizas parodo Enėjui jo ainius – vėles, kurios įsikūnys į būsimuosius romėnus. Enėjas pamato dar negimusį Silvijų, savo ir būsimos antrosios žmonos Lavinijos būsimą sūnų, o už jo – kitus palikuonis su ažuolo lapų vainikais. Tai *corona civica* – piliečio vainikas. Jį gaudavo karys už kito romėno išgelbėjimą iš mirties nagų. Tuo Vergilijus nori pasakyti, kad Enėjo matomi vainikuotieji romėnai bus veiklūs ir drąsūs vyrai, gelbėsiantys piliečius iš pavojų. Anchizas vardija jų įkursimus Lacijaus krašte miestus, parodo Romos įkūrėją ir pirmąjį karalių Romulą, vadindamas jį savo senelio Azarako palikuonimi. Paskui Enėjas pamato Julijų Cezarį ir jo įpėdinį Augustą, vėl sugrąžinsiantį į Lacijų Aukso amžių, kadaise buvusį viešpataujant žemdirbystės dievui Saturnui. Jo laikais Romai priklausys visas pasaulis, net tos sritys, į kurias nebuvo įkėlę kojos mitiniai graikų personažai Heraklis ar Dionisas. Anchizas pamini ir būsimus pilietinius karus, kai uošvis Cezaris ir žentas Pompėjus (jis buvo vedęs Cezario dukterį Juliją) susigrums Farsalo mūšyje. Vergilijaus požemio pasaulio vėlės nestovi eilėje chronologine tvarka. Jos vaikšto ir skraido šen bei ten lyg bitės. Todėl Anchizas vėl grįžta į senesnius laikus, pastebėjęs pro šalį einantį vyrą. Tai antrasis Romos karalius, iš sabinų genties kilęs Numa Pompilijus. Jis nebus karingas, bet suteiks bendruomenei valstybės formą: suformuluos įstatymus, nustatys dievų garbinimo apeigas. Trečiasis karalius – Tulas Hostilijus – vėl šauks gentainius prie ginklų. Paskui prieš akis šmėsteli ketvirtasis karalius – Ankas Marcijus – ir paskutiniai Romos valdovai Tarkvinijai. Tautos padedamas 510 m. pr. Kr. juos išvays Brutus. Karaliaus valdžios ženklą – *fascius* (virbų ryšulį) – jis padarys magistratais vadinamų tautos išrinktų valdininkų ženklu. Žmonės išrinks Brutą pirmuoju Romos istorijoje konsulu. Karalių valdžios šalininkai stengsis sugrąžinti Tarkvinijus ir surengs sąmokslą. Jame dalyvaus ir du Bruto sūnūs. Tėvas jausis nelaimingas, bet dėl tautos ir tėvynės laisvės nesvyruodamas nukirsdins jiems galvas. Toliau Anchizas parodo garsių giminių Decijų ir Druzų vyrus, atkreipia dėmesį į Manlijų Torkvatą, kariškos romėnų drausmės simbolį. Ir senovėje, ir dabar niekas neabejoja, jog viena iš sėkmingų romėnų užkariavimų priežasčių buvo nepaprastai griežta kariuomenės disciplina. Jos pavyzdžiu Vergilijus pasirinko Torkvatą, 340 m. pr. Kr. nubaudusį mirtimi jo vadovaujamoje armijoje kovojusį sūnų už tai, kad tas be jo įsakymo ar leidimo susidūrė su priešu. Nors jaunuolis laimėjo, pergalė neišgelbėjo jam gyvybės. Po Torkvato pasirodo Kamilas, kuris IV a. pr. Kr. laimės daugelį mūšių su Lacijaus miestais, reformuos kariuomenę, išvys gerokai baimės romėnams įvarysiančius galus. Romėnai plės ir plės savo valdas. Lucijus Emilijus Paulas 168 m. pr. Kr. išgriauš graikų miestą Argą ir ves triumfo eisenoje Achilo palikuonį – Makedonijos karalių Persėją. Taip jis, trojėno Enėjo ainis, atkeršys graikams už Trojos sugriovimą, už Atėnės šventovės palaidijos pavogimą. Lucijus Mumijus 146 m. pr. Kr. išgriauš Korintą ir užkariaus Graikiją. Dar Anchizas mosteli į du Katonus (griežtąjį 184 m. pr. Kr. cenzorių Marką Katoną ir garsųjį demokratinės santvarkos gynėją, jo proanūkį Katoną Utikietį), į Tamulijų Kosą, dvikovoje nugalėsiantį Vėjų karalių (428 m. pr. Kr.), du brolius Grakchus, žemės reformos organizatorius (II a. pr. Kr.), du kovomis Afrikoje išgarsėsičius Scipionus: Hanibalo nugalėtoją (III a. pr. Kr.) ir Kartaginos išgriovėją (II a. pr. Kr.). Jis negali neatkreipti dėmesio į panieką turtui, nepaperkamumu pasižymėsiantį Fabricijų (III m. pr. Kr.), nes neturtas (lot. *paupertas*) visada (net tada, kai Roma ir romėnai tapo turtingi) buvo ir visuomenės, ir kiekvieno piliečio gyvenimo idealas. Vergilijus gražiai sužaidžia Aulo Atilijaus Serano prievardžiu (Seranas iš *serere* – sėti), pabrėždamas ne tik jo valstietišką, bet ir diplomatinę bei karinę veiklą, paruošusią dirvą tolesnei romėnų ekspansijai į Rytus. Pro šalį praskrieja garbingos Fabijų giminės vyrai. Iš jų garsiausias bus Fabijus Maksimas, per antrąjį karą su pūnais (III a. pr. Kr.) partizaninio karo metodais puldinėsiantis ir nusilpninsiantis Hanibalą. Dėl to Fabijus amžininkų bus pramintas Delsėju (*Cunctator*). Enijus *Analuose* apie jį parašys garsią eilutę: *Unus homo nobis cunctando restituit rem* – „Delsdamas vienas žmogus išgelbėjo mūsų valstybę“³⁹. Čia Vergilijus kaip tik cituoja šią eilutę. Citata laisva ir pritaikyta prie teksto: *unus qui nobis cunctando restituit rem* (Verg. *Aen.* VI, 846). Šios vietos vertimas („Kurs delsimu taisyti pašlijusi reikalą moki“) nėra visiškai tikslus. Sakydami *rem*, ir Enijus, ir

³⁹ Frg. 370; I. Vahlen. Vertė Dalia Dilytė.

Vergilijus, be abejo, turi galvoje valstybę – *rem publicam*. Valstybė buvo Hanibalo parblokšta, ją reikėjo vėl pastatyti ant kojų, atgaivinti, gelbėti (*restituere*). Taigi eilutę geriau būtų versti taip: „Delsdamas vienas tu išgelbėji mūsų valstybę.“

Parodęs šių būsimų valstybės vyrų ir karvedžių vėles, Anchizas ištaria garsiąsias eilutes, nusakančias ir apibrėžiančias visos romėnų tautos buvimo gyvųjų pasaulyje prasmę ir misiją. Anchizo nuomone, kiti (be abejo, graikai) gyvens tam, kad kaldintų marmurines ar lietu bronzines statulas, kad sugebėtų iškalbingai dėstyti mintis; dar kiti gyvens šiame pasaulyje (čia jau turimi galvoje egiptiečiai ir babiloniečiai), kad tyrinėtų žvaigždynų kelius, braižytų žvaigždėlapius ir pasakytų, koks šviesulus kur keliaus, o romėnams bus skirta valdyti pasaulį:

Tu gi pasaulio tautas valdyt mokėki, romėne,
Tau bus tokie menai – taikos tvirtovę statyti,
Pasigailėt nuolankių ir drausti ginklu išdidžiąsias.
(Verg. *Aen.* VI, 851–853)

Sakydamas, jog romėnams teks valdyti kitas tautas, Vergilijus pavartoja žodį *imperium* (*tu regere imperio populos, Romane, memento*). *Imperium* – tai pirmiausia įsakymas ir, be abejo, teisė įsakinėti. Tai absoliuti, nekvestionuojama valdžia. Iš pažiūros ji atrodo nesuderinama su tolesniu Vergilijaus teiginiu, kad romėnų menas bus „taikos tvirtovę statyti“. Tačiau Vergilijaus mintyse nenuoseklumo nėra. Lotyniškas tekstas skamba taip: *pacis imponere morem* – „taikią gyvenseną diegti“⁴⁰. Žodis *pax* čia reiškia ne taiką tarp nepriklausomų ir laisvų tautų ar valstybių, o nesipriešinimą užkariautojams romėnams. *Pax Romana* – tai gyvenimas po romėnų padu be jokių bruzdėjimų, sukilimų, maištų. *Pax Romana* – tai susitaikymas su laisvės ir nepriklausomybės pradimu, tai vergo ramybė. Tokius imperialistinius tikslus ir kėslus romėnai laikė didele vertybe. Jie labai didžiavosi karine Romos galybe ir valstybės didybe.

Iškilingu romėnų tautos paskirties apibrėžimu šeštoji knyga galėtų ir baigtis, bet Vergilijus dar įterpia dviejų Marcelų paveikslus. Vienas – garsus III a. pr. Kr. karvedys, kovojęs su Hanibalu Italijoje, užėmęs Sirakūzus, nukovęs sukilėlių galų karalių Virdomarą ir paaukojęs Jupiteriui jo šarvus. Tai tretieji priešų karaliaus šarvai Romos istorijoje. Pirmus Jupiteriui paaukojo Romulas, antrus – Vergilijaus ką tik paminėtas Kosa⁴¹, trečius – Marcelas. Šis talentingas karvedys šlove apgaubia ir tolimą savo ainį, nespėjusį smarkiai pagarsėti, bet jau parodžiusi narsumą, dorumą ir kitas geras ypatybes – Augusto sūnėną, į kurį Augustas dėjo daug vilčių, tikėdamasis, kad galės perduoti savo pareigas. Tačiau nelabai aiškiomis aplinkybėmis Marcelas mirė.

Pamatęs didingą Romos ateitį, daugybę būsimų narsių, veiklių, valstybei atsidavusių vyrų, Enėjas suvokia savo lemties prasmę, nes Anchizas „daiktą kiekvieną parodęs, / Įžiebė jo širdy būsimos šlovės pajautimą“⁴². Enėjas dar neatplaukęs į Italiją. Prieš susitikdamas su Anchizu jis abejojo, ar apskritai verta dar kažkur plaukti. Gal pasilikti Sicilijoje? Dabar jis supranta, jog visos jo buvusios ir būsimos kančios, nelaimės, netektys yra skirtos tam, kad Roma atsirastų ir augtų. Šeštąją *Eneidos* knygą mėgstama lyginti su vienuoliktąja *Odisejos* giesme. Ten Odisėjas irgi aplanko požemio karalystę. Tačiau abiejų herojų kelionės rezultatas skirtingas: Odisėjas sužinojo tik apie asmeniškai su juo susijusius reikalus, o Enėjas suvokė, jog gyvena ne dėl savęs, bet dėl būsimos iš trojėnų kilsiančios tautos galybės ir didybės.

ENĖJO SKYDO VAIZDAI

Daugelį amžių skydas buvo nepamainomas visų karingų civilizacijų kario atributas. Miestus juosė tvirtos mūro sienos, karo stovyklas – pylimai ir grioviai, o mūšio lauke tik skydas užstodavo karį nuo

⁴⁰ Vertė Dalia Dilytė.

⁴¹ Verg. *Aen.* VI, 841.

⁴² Verg. *Aen.* VI, 888–889.

priešo smūgių, gynė jo sveikatą ir gyvybę. Todėl jis kariui buvo ypač brangus. Net unifikuotos ginkluotės armijose skydas dažnai būdavo asmeniškai susijęs su kariu. Pavyzdžiui, romėnų karių keturkampio skydo viduryje būdavo metalinis kaušo formos atsukamas kyšulys (lot. *umbo*). Skydo nešiotojai jame laikydavo pinigus, smulkius asmeninius daiktus, amuletus, brangius žmones ar įvykius primenančius niekučius.

Skydo apdailos funkcija. Seniausiais laikais, kai kiekvienas bendruomenės narys ginklavosi kaip išmanė ir skydą užsisakydavo pats, jo apdaila, be abejo, buvo individuali. Jai buvo teikiama ir magiškos reikšmės. Kupiną tokios reikšmės nežemišką, idealų, dievo padirbtą skydą aprašo Homeras *Iliadoje*⁴³. Achilo motinos Tetidės paprašytas dievas Hefaistas iškalė jos sūnaus skyde „Žemę [...] ir mėlynę dangų, ir jūrą, / Ir niekad nepavargstančią saulę, ir mėnesį pilną, / Taipgi žvaigždynus visokius, kuriais vainikuota padangė“ (Hom. *Il.* XVIII, 483–485). Matyt, todėl, kad Achilas, nors ir būdamas deivės sūnus, vis dėlto buvo žmogus, Homeras detalizuoja dangiškojo kalvio iškaltus Žemės gyvenimo vaizdus. Matome du miestus: vieną – besidžiaugiantį taika, kitą – apsuptą priešų, regime žemės darbus užsiėmusius valstiečius. Turbūt galime manyti (Homeras nieko nesako) Hefaistą norėjus, kad visa Visata, visa žmogaus veikla žemėje saugotų ir gintų Achilą.

Tačiau antra vertus, skydo nešiotojas jo apdailos nemato. Ją mato priešas. Taigi, skydo vaizdų magiškoji galia turi ne tik apsaugoti karį, bet ir paveikti priešą. Homero aprašyto Achilo skydo vaizdai rodo, kad su greitakoju karžygiu susigrūmęs karys turės gintis nuo jį užgriūvančios Visatos ir nuo viso žemės gyvenimo. Būtent poveikio priešams aspektu skydų puošybos vaizdai aprašomi graikų dramaturgo Aischilo tragedijoje *Septynetas prieš Tėbus*⁴⁴. Čia vaizduojamas vieno Tėbus puolančio herojaus skydas yra truputį panašus į Achilo: jame spindi žvaigždynai ir mėnulio pilnatis. Toks ženklas gąsdina pasitikėjimu, išdidumu, puikybe. Kito skyde pavaizduotas deglą laikantis vyras. Priešui baimės turi įvartyti ir užrašas: „Sudeginsiu aš miestą.“ Trečio kario skyde iškaltas kopėčiomis ant miesto sienos kopiantis vyras. Jo šūkis grasina nelaisve. Iš ketvirto ir penkto skydų žvelgia pabaisos ir susiraizgiusios gyvatės. Labai teisingo, drąsaus ir išmintingo herojaus Amfiarajo skydas be jokių puošmenų, o su kariuomene puolančio gimtąjį miestą Polineiko skydo simbolika tiesioginė: ten pavaizduota deivė Teisybė, parvedanti jį namo.

Romos istorija Enėjo skyde. Enėjas atvyko į Italiją su ypatinga misija: dievai panorėjo, kad jo palikuonys įkurtų Romą, kad ši valstybė būtų stipri ir galinga. Todėl Veneros paprašytas nukaldinti Enėjui skydą Vulkanas sudeda į jį dar nesamos Romos istorijos veikėjus ir svarbiausius jos įvykius⁴⁵. Ugniavaldis dievas Vulkanas (Vergilijus jam sugalvojo puikų epitetą *ignipotens*), kaip ir visi dievai, be abejo, žino Romos ateitį ir taip meistriškai ją pavaizduoja, kad žmogui, pasak Vergilijaus, net sunku atpasakoti Enėjo skydo vaizdus.

Jame iškalti tik kai kurie svarbiausi romėnų istorijos momentai. Pirmiausia prisimenami Enėjo sūnaus Askanijaus (kitas vardas: Julus) palikuonys⁴⁶ dvyniai Romulas ir Rėmas. Jų senelį, Albos Longos miesto karalių Numitorą, nuvertė nuo sosto jo brolis Amulijus. Bijodamas bet kokių Numitoro ainių, jo dukterį Rėją Silviją atidavė į šventosios ugnies garbintojas ir prižiūrėtojas vestales, kad ji niekada neištekėtų ir neturėtų vaikų. Bet dievai nusprendė kitaip. Rėja Silvija susilaukė dvynių Romulo ir Rėmo. Jų tėvas buvo dievas Marsas. Amulijus įsakė dvynius prigirdyti Tiberyje. Lieptam tokį baisų darbą atlikti tarnui pagailo kūdikių, ir jis, sudėjęs juos į geldą, paleido plaukti upe. Tiberis tada buvo patvinęs, todėl srovė nepagriebė geldos ir nenunešė į upės vidurį, ji plūduriavo įlankoje, o potvyniui nuslūgus, ten ir pasiliko⁴⁷. Dievo globojami dvyniai nemirė iš bado: juos savo pienu maitino atbėgusi prie upės atsigerti vilkė. Vergilijus nepateikia mūsų papasakotos romėnams gerai žinomos legendos nuo pat pradžių. Romos istorijos seką jis pradeda vilkės paveikslu. Vaizdas labai jaukus: ola apaugusi žalumynais, o vilkė ne tik žindo, bet ir švelniai laižo mažylius. Poetas nepamiršta pasakyti, jog tai –

⁴³ Hom. *Il.* XVIII, 478–608.

⁴⁴ Aesch. *Septem.* 389–675.

⁴⁵ Verg. *Aen.* VIII, 626–731.

⁴⁶ Romėnų istoriko Livijaus teigimu, Romulas su Rėmu buvo dvylikti Enėjo sūnaus Askanijaus palikuonių eilėje (Liv. I, 3).

⁴⁷ Liv. I, 4.

Marso ola, taip primindamas svarbaus dieviškojo romėnų protėvio vardą. Tolesnių įvykių Vergilijus neaprašinėja. Jis nepasakoja, kaip dvyniai pateko pas žmones, kaip buvo atpažinti, nuvertė Amulijų, gražino valdžią Numitorui ir nusprendė įkurti naują miestą – Romulo vardu pavadintą Romą.

Kitas poeto rodomas vaizdas yra jau iškilusi Roma ir sabinių pagrobimas. Trumpai pasakoma, kad sabinės buvo pagrobtos iš Didžiojo Cirko. Po rugiapjūtės ten vykdavo šventė javų saugotojo dievo Konso garbei. Nuo Kapitolijaus prasidėjusioje iškilmingoje eisenoje žengdavo žyniai, buvo nešamos dievų statulos, važiuodavo vežimai su grūdais Po eisenos prasidėdavo žirgų ir asilėnų lenktynės. Eidami procesijoje ir važiuodami žirgais cirku (elipsės formos ratu), romėnai tarsi pakartodavo amžinąjį gamtos ratą ir patvirtindavo norą būti jame, gyventi gamtos nustatytu ritmu. Šios šventės pasižiūrėti stokojantys moterų romėnai⁴⁸ pakvietė kaimyninės sabinų genties vyrus su šeimomis. Romėnai seniau buvo bandę pirštis sabinams į žentus, bet šie nepanoro leisti dukterų už iš kažkur atsibaladojusių vyrų. Dabar romėnai sumanė veikti klasta. Pasibaigus šventei, jie puolė tarp sabinų ir pasičiuopę nešėsi ar vedėsi jų dukteris. Ir paties Romulo žmona tapo sabinė Hersilija. Į šventę atėję neginkluoti sabinų tėvai ir broliai negalėjo jų apginti, bet paskui jie atžygiavo su kariuomene. Vergilijaus šiame aprašyme pavartotą pasakymą, kad pagrobus sabines kilo karas tarp sabinų ir Romulo vaikų (vertėjo siūlomas lietuviškas atitikmuo „Romulo ainių“ čia nėra geras), turėtume suprasti taip: karas tarp sabinų ir romėnų, kuriems Romos įkūrėjas ir pirmasis karalius buvo tarsi tėvas, jie buvo tarsi jo vaikai. Vadovaujami karaliaus Tacijaus sabinai bandė susigrąžinti dukteris karu. Jų svarbiausias miestas – Kurės – Vergilijaus lotyniškame tekste apdovanotos epitetu⁴⁹ *griežtosios* (*Curibus severis*) ne dėl to, kad puolė dukterų grobikus. Per visą Romos istoriją sabinai buvo pagarbiai prisimenami kaip labai disciplinuota, asketiškos gyvensenos bendruomenė ir teigiama, jog šias jų savybes perėmė romėnai⁵⁰. Jau esame minėję, kad ir patys romėnai manė, ir dabartiniai tyrinėtojai jiems pritaria, jog viena romėnų kariuomenės stiprybės ir nenugalimumo priežasčių buvo disciplina – griežta drausmė. Vergilijus nepasinaudoja kai kurių autorių dramatiškai aprašytu prašančių baigti karą sabinų kreipimusi į abi kariuomenes ir susitaikymo tema. Jam rūpi akcentuoti valstybės plėtimąsi, todėl regime sudarančių sutartį abiejų armijų karvedžių, stovinčių su aukojimo indais prie Jupiterio aukuro, vaizdą. Pagal šią sutartį abi tautos susijungė, ir romėnai perėmė iš sabinų ne tik piliečių pavadinimą kviritai, bet ir daugelį jų papročių bei tikėjimų.

Kitame skydo vaizde pirmiausia šmėsteli tik viena eilute nupieštas karaliaus Romulo būstas. Vergilijus pavadina jį karališkaisiais rūmais (*regia*), bet vienintelis žodis *horrebat* („stirksojo pasišiaušę“)⁵¹ nupiešia visiškai nekarališką buveinę. Skyde pavaizduota per amžius romėnų saugojama, restauruojama ir atnaujinama⁵² kukli Romulo troba su moliu apdrėbtomis žagarų sienomis, su šiaudiniu stogu visų laikų romėnams turėjusi nuolatos priminti, jog pirmojo karaliaus ir visų jų protėvių neturtas (*paupertas*) ugdė drąsius, ryžtingus, valstybei atsidavusius vyrus, o prabanga (*luxuria*) gimdo ištižėlius.

Paskui peršokami keli šimtmečiai, ir prie Romulo namų prisišliėjęs vaizdas primena tolesnį Romos augimą bei grasina visiems nesilaikantiems sutarties, laužantiems žodį kaimynams. Vaizduojami trečiojo Romos karaliaus Tulo Hostilijaus laikai. Romos pramotės Albos Longos gyventojai buvo sudarę su romėnais sutartį kovoti su kitomis Lacijaus bendruomenėmis, bet Meto Fufecijaus vadovaujami sumanė atsimesti. Už tai Metas buvo žiauriai nubaustas, o Alba Longa sugriauta ir visi jos gyventojai perkelti į Romą.

Toliau eina karalių epochos pabaigos vaizdai. Išvytą paskutinį karalių Tarkvinijų Išdidųjį nori grąžinti Porsenos vadovaujami etruskai, anapus Tiberio gyvenantys Romos kaimynai. Tam tikrą laiką

⁴⁸ Pasak legendos, su Romulu atvyko ir ant Palatino kalno apsigyveno trys šimtai jaunuolių, vėliau prisidėjo įvairių atėjų, bet tai vis buvo vyrai. Kaimyninių tautų žmonės nenorėjo giminiuotis su romėnais, neleido už jų savo dukterų, o šiaip vienišų moterų apskritai tais laikais nebuvo, visos jos gyveno tėvų arba vyrų namuose, nesibastė, trokšdamos nuotykių, ir nekeliavo laimės ieškoti. Todėl ką tik įkurtame Romos mieste moterų stigo.

⁴⁹ Vertėjas jį praleido.

⁵⁰ Liv. I, 18.

⁵¹ Verg. *Aen.* VIII, 654.

⁵² Vitr. II, I, 6; Sen. *Contr.* II, 1, 4.

jie turėjo Romai didelės įtakos: trys jos paskutiniai karaliai buvo etruskų kilmės. Iš etruskų romėnai perėmė skiriamuosius pareigūnų ženklus, kai kuriuos bendruomenės tvarkymosi principus. Nusikratyti etruskų nebuvo lengva: Enėjo ainiams teko su jais kautis, ir Vulkanas Enėjo skyde iškalė du tų kovų vaizdus. Pirmiausia regime tautinį herojų Horacijų Koklitį. Šis drąsus karys liepė bendražygiams griauti vienintelį tiltą per Tiberį, o pats, atsistojęs tilto priekyje, vienas jį gynė nuo puolančių etruskų, karaliaus Porsenos karių. Paskui nušoko į Tiberį ir išplaukė į savo krantą. Tame pačiame kare išgarsėjo ir įkaite etruskams atiduota mergaitė Klelija. Ją, pabėgusią iš nelaisvės ir perplaukusią Tiberį, visų laikų ir kartų romėnai šlovino už pasiryžimą nevergauti, drąsą ir buvo pastatę jos garbei statulą – mergaitę ant žirgo⁵³.

Net dešimt eilučių skirta svarbiam Romos istorijos įvykiui – galų antpuoliui 390 m. pr. Kr. Tada galai užėmė visą Romos miestą, išskyrus Kapitolijaus kalną, Romos valstybės religinį ir politinį centrą. Kapitolijus turėjo dvi viršūnes ir įdubą tarp jų. Ant vienos viršūnės stovėjo šventyklos, ant kitos – tvirtovė. Ją poetas vadina Tarpėjiškąja (*Tarpeiae arcis*). Vardas atkeliavo iš karų su sabinais laikų. Buvo pasakojama, jog Tarpėja – tai priešams atvėrusi vartus išdavikė. Ją užmušė patys sabinai, o nuo jos vardu pavadintos Kapitolijaus kalno uolos vėliau būdavo numetami šventvagiai, tėvynės išdavikai ir kiti dideli nusikaltėliai. Vergilijus išdavystės nemini, ir neaišku, kokią reikšmę teikia tvirtovės vardui. Gal jis turi galvoje tvirtovės viršūnę, tos išdavikės tėvą Tarpėjų, o gal perteikia miglotą labai senų laikų prisiminimą, kai uolingą Kapitolijaus urve ar jo požemiuose gyveno grėsminga, bauginanti deivė Tarpėja, o gal tikisi, kad skaitytojai prisimins visas su šiuo vardu susijusias legendas. Poetas to nepaaiškina, jo dėmesį traukia galų puolimas. Paminimas tuometinio tvirtovės gynėjų vado Manlijaus vardas ir piešiamas baltutėlis žąsis vaizdas. Žąsis skyde pavaizduota skrendanti virš tvirtovės ir krykianti apie sėlinančius galus. Šis įspūdingas vaizdas skiriasi nuo tradicinio. Paprastai buvo pasakojama, kad Junonės Monetos (Junonės Guodėjos) šventykloje laikomi tie šventieji deivės paukščiai išgirdo naktį besiropščiančius tvirtovės siena galus, pradėjo baisiai gagenti ir, pažadinę užsnūdusius gynėjus, išgelbėjo Romą⁵⁴. Skrendanti žąsis tarsi išreiškia deivės globą, yra jos malonės parodymas. Mūsų neturėtų stebinti, kad poeto akys ilgiau apsistoja prie baltaveidžių, šviesiaplaukių galų išvaizdos ir pastebi jų apdarų ar ginkluotės detales. Vergilijaus laikais visi galai jau buvo romėnų užkariauti. Primindamas galus prie Kapitolijaus, poetas kartu primena romėnų pergales prieš juos.

Kitas vaizdas atspindi labai senas romėnų apeigas⁵⁵. Enėjo skyde šoka Marso žyniai salijai, miesto gatvėmis bėgioja nuogi bandų saugotojo ir vaisingumo dievo Fauno žyniai luperkai, oriai žengia kiti žyniai, užsimovę vilnonės kepures su viršugalvyje pritvirtintu alyvmedžio pagaliuku, lotyniškai vadinamu *apex (lanigerosque apices)*, žėri seni, tautos šventenybėmis laikomi skydai. Pasak legendos, iš dangaus nukrito skydas, ir išmintingasis Romos karalius Numa Pompilijus įsakė padaryti dar vienuolika lygiai tokių pat, idant niekas neatskirtų dievų siųstojo ir jo nepavogtų. Romėnai buvo įsitikinę, jog Roma gyvuos tol, kol bus tie skydai. Per Cereros ir kitos senos deivės – Karmentos – šventes romėnės matronos važiuodavo vežimais. Mieste, kuriame visi, išskyrus kokią dešimtį asmenų, pasikliaudavo savo kojomis, tai buvo didelė garbė. Šį moterų švenčių vaizdą Vergilijus laikė reikšmingu ir privertė Vulkaną iškaldinti Enėjo skyde.

Toliau kelios eilutės piešia požemio karalystę. Sakėme, kad šeštojoje knygoje pavaizduotas požemis turi graikų mitų elementų. Nors čionai iš pradžių irgi randame graikišką jo pavadinimą „Tartaras“, bet turime pabrėžti, jog Enėjo skydo požemio pasaulio vaizdas yra labai romėniškas. Pirmiausia susiduriame su romėnišku požemių dievu Ditu. Čia nematome tradicinių graikų mitų kentėtojų Sisifo, Tantalos, Danaidžių. Didžiausias nusikaltėlis Vergilijaus požemiuose yra sąmokslininkas Lucijus Sergijus Katilina, 63 m. pr. Kr. ketinęs nužudyti konsulus ir prievarta paimti valdžią. Jį amžinai gąsdina įniršusios dėl tokios piktadarybės romėniškos deivės furijos. Dorujų vėlių buveinėje graikų mitų teisėjus – Miną su Radamantu – pakeičia romėnas – griežtasis 184 m. pr. Kr. cenzorius Markas Porcijus Katonas.

⁵³ Liv. II, 13, 6–11; Val. Max. III, 2.

⁵⁴ Liv. V, 47.

⁵⁵ Liv. I, 20, 4; Ov. *Fast.* III, 373.

Paskui pasirodo svarbiausias skydo paveikslas. Jis yra centre, o kiti mūsų jau aptartieji, jį aprėmina. Iškyla jūros vaizdas. Bet tai ne jūra apskritai ir ne Žemę juosiąs Okeanas, kaip Homero aprašytame Achilo skyde. Tai Jonijos jūra ties Akcijaus iškyšuliu. Ten 31 m. pr. Kr. Oktavianas nugalėjo Marką Antonijų. Neatsitiktinai čia paminėtas Leukato kyšulys Leukadės saloje. Ten stovėjo Apolono šventykla, o Oktavianas laikė Apoloną savo ypatingu globėju. Oktavianas tada dar neturėjo Augusto vardo (šis vardas jam buvo suteiktas 27 m. pr. Kr.), bet Vergilijus, rašęs poemą vėliau ir apie tą vardą žinojęs, jį vadina Cezariu⁵⁶ Augustu. Poetas pabrėžia, kad šitoje kovoje Augustas ne vienišas: su juo senatas ir tauta, valstybės židinio ir kiti didūs dievai⁵⁷. Virš jo kaktos švyti ugnys (dieviškos malonės ženklas), o iš dangaus žygį laimina spindinti Cezario žvaigždė. Mat po Julijaus Cezario nužudymo pasirodžiusią kometą romėnai laikė jo sudievinimo įrodymu. Oktaviano laivynui Akcijaus mūšyje vadovavo talentingas karvedys Markas Vipsanijus Agripa⁵⁸. Už šį mūšį jis buvo apdovanotas Jūrų vainiku (*rostrata corona*). Tai karūna su laivų snapų formos papuošimais, ja buvo apdovanojamas pirmas į priešų laivą įlipęs karys. Barbarais pavadintai priešų armijai vadovauja Antonijus. Beje, Vergilijus nemini, kad šis vyras ne visada buvo priešas. Sudarę 43 m. pr. Kr. antruoju triumviratu vadinamą sąjungą jos nariai Oktavianas, Antonijus ir Lepidas pasidalijo įtakos sferas. Antonijui teko Rytai. Ten jis suartėjo su Egipto karaliene Kleopatra. Romėną traukė, matyt, ne tik legendinis jos grožis. Sąjunga, ko gero, buvo ne tik romantinė, bet ir politinė. Remdamasis ir savo, ir Egipto kariuomene bei turtais Antonijus tikėjosi įsitvirtinti Rytuose ir sukurti nepriklausomą nuo Romos valstybę. Kleopatrai, turėjusiai rūpesčių dėl dinastinių ir kitokių valstybės reikalų, sąjunga su Antonijumi irgi buvo naudinga. Nors iš tiesų karas tarp Antonijaus ir Oktaviano buvo pilietinis (*bellum civile*), tačiau po Antonijaus vedybų su Kleopatra imtas vadinti karu su išorės priešais (*bellum externum*). Sakydamas *ope barbarica* („su svetimųjų vorom“)⁵⁹, Vergilijus žodį „barbaras“ vartoja tokia pat prasme, kaip jį vartojo graikai: svetimšalis, kito krašto žmogus. Enėjo skyde Antonijų lydi ne romėnė, o egiptietė žmona. Toks dalykas yra siaubingas ir dievų neleistas. (*Nefas* yra tai, kas nepasakyta lemties išstarmėje. Vadinasi, tai negalima, uždrausta.) Mūšio vaizdas labai dinamiškas: skraido deglai, švilpia ietys, putoja laivų raizoma Neptūno dirvomis pavadinta jūra. Aplink Delo salą išsidėsčiusios ratu ir dėl to vadinamos Kikladėmis (gr. κύκλος – ratas) Egėjo jūros salos, be abejojimo, paminėtos neatsitiktinai, nors iš pažiūros gali pasirodyti, kad didelius laivus poetas panorą palyginti su vaizdingu plaukiojančių salų paveikslu. Pasak mito, plaukiojo tik Delo sala. Gimus joje Artemidei su Apolonu, sustojo. Taip Vergilijus vėl nori netiesiogiai priminti, kad Oktavianą globoja Delo salos dievas. Už Kleopatros nugaros besirangančios gyvatės yra ir jos mirties užuomina⁶⁰ ir siejasi su tolesniu baisių Egipto dievų įvairių gyvūnų paveikslu. Iš jų įvardytas tik šungalvis Anubis. Šie pabaisiški dievai pakėlė ginklus prieš romėniškuosius Neptūną, Venerą, Minervą. Nors šie dievai literatūroje dažnai tapatinami su graikiškaisiais Poseidonu, Afrodite ir Atėne, romėnai niekada nepamiršo jų romėniškųjų šaknų, funkcijų ir garbino pagal protėvių nustatytą tvarką. Romėnai nemėgo jūros kelionių, jų Neptūnas ilgai buvo nesusijęs su jūra. Nuo senų senovės jis buvo apvaisinančios ir gyvybę palaikančios drėgmės apskritai ir gėlo vandens dievas. Jo svarbiausia šventė – Neptūnalijos – vyko per karštymetį ir buvo skirta drėgmės išsaugojimui. Kai romėnai pramoko jūreivystės (tai įvyko labai vėlai, III a. pr. Kr. pabaigoje), Neptūnui buvo pridėta ir jūrininkų globos funkcija. Venera buvo maloningumo ir atlaidumo deivė. Minerva globojo padargų, drabužių ir kitų valstiečio ūkio reikmenų gaminimą, vėliau – amatus. Jos kultas niekada nesietas su karu. Prieš Egipto dievus pakilo ir Marsas su visa savo romėniškųjų dievų palyda: diromis⁶¹, Nesantaika, karo deive Belona (lot. *bellum* – karas). Prie šių romėniškųjų dievų prisijungia Akcijaus Apolonas, ir svetimšalių kariuomenė leidžiasi bėgti. Mirtinai išblyškusi karalienė Kleopatra plaukia nešama šiaurės vakarų vėjo

⁵⁶ Įsūnytas Gajaus Julijaus Cezario Oktavianas gavo įtėvio vardą Cezaris.

⁵⁷ Verg. *Aen.* VIII, 679–680.

⁵⁸ Vertėjo siūloma frazė „Priešingoj pusėj Agripa“ išsakomas ne priešiškusis Oktaviariui, o pristatoma kita vaizdo pusė.

⁵⁹ Verg. *Aen.* VIII, 685.

⁶⁰ Po Akcijaus mūšio Kleopatra su Antonijumi gyveno dar beveik metus. Paskui supratę, jog nebėra vilties išsigelbėti, nusižudė: Antonijus – kardu, Kleopatra – leidusi įkasti nuodingoms gyvatėms.

⁶¹ Vertėjas diras pavadino graikiškai – erinijomis. Diros buvo romėniškos piktų ženklų, prakeikimo deivaitės.

Japigo (vertime ši detalė praleista). Tarsi padėdamas romėnams, jis pučia nuo Apulijos, Italijos pietrytinės srities, plukdydamas Kleopatrą tolyn nuo Italijos, nuo Romos.

Pabaigęs pilietinį karą, 29 m. pr. Kr. atšventęs tris triumfus, Augustas ėmėsi restauracinės veiklos. Jo iniciatyva buvo atgaivinti primiršti kultai bei apeigos; jis atstatė 82 italikų ir romėnų dievų šventyklas ir 28 m. pr. Kr. pastatė ant Palatino kalno šventyklą Apolonui. Paskutinis skydo vaizdu akcentas: Augustas sėdi ant jos slenksčio ir stebi tarsi pro jį einančią romėnų užkariautų viso pasaulio genčių virtinę.

Taigi iš septynių šimtmečių Romos istorijos Enėjo skydai Vergilijus atrinko mažiau kaip dešimtį epizodų. Tačiau jais pasakė labai daug. Pradėjęs nuo pradžių pradžios (dvynius globojanti vilkė), parodė, kad Romos valstybė augo, susijungdama su kaimynėmis gražiuoju (sąjunga su sabinais) arba priversdama jungtis nenorinčius (Albos Longos atvejis). Skydo vaizdai pasakoja apie didvyrišką romėnų pasiryžimą nebūti pavergtiems (Horacijus Koklitis, Klelija), apie jų kulto dalykus ir valstybės šventenybes, pagarbą protėvių gyvensenai. Net požemio karalystė yra tarsi užkariauta romėnų: Vergilijus ten nepamini nė vieno graikų mitų personažo. Visas pasaulis, visas *orbis terrarum*, iš esmės yra romėnų pasaulis – *orbis Romanus*. Štai tokia Romos didybė ir galybė, išreikšta skydo vaizdais, turi ginti Enėją ir kelti baimę jo priešams. Kol kas tos didybės nėra. Kol kas prieš atėjūną Enėją pasiūšę kai kurie prie Tiberio upės prigludusio Lacijaus gyventojai. Jie nenori priimti trojėnų. Tačiau lemčiai priešintis neįmanoma. Tai Enėjas žino. Todėl, nors ir nesupranta skydo vaizdų reikšmės, žavisi jais ir džiaugdamašis pasikabina skydą ant peties, pasiryžęs įvykdyti savo misiją: „Ima ant savo peties ir ainių likimo, ir garbę.“⁶²

Lietuvių literatūra irgi turi įspūdingo skydo vaizdą – J. Radvano poemoje *Radviliada* aprašytą Mikalojaus Radvilos Rudojo skydą. Be abejo, poetą įkvėpė Homero ir Vergilijaus epų pavyzdžiai, galima rasti terminų, epitetų, kompozicijos panašumo. Tačiau neturėtų susidaryti įspūdis, kad J. Radvanas akiai sekė Antikos poetais. J. Radvano skydo idėja skiriasi nuo Homero ar Vergilijaus. Šio poeto sukurtame Mikalojaus Radvilos skyde vaizduojama ne žmonijos istorija ar kosmo sandara, kaip Homero Achilo skyde, o garbinga Lietuvos praeitis, jos karžygių nuopelnai. Istorijos ženkle buvimu Radvilos skydo vaizdai būtų panašūs į Vergilijaus, bet tų vaizdų santykis su skydo nešiotaju yra skirtingas: Vergilijaus Enėjas regi skyde ateities Romos vaizdus, o J. Radvano skydo vaizdai priartina prie Radvilos praeitį: romėną Liboną, iš kurio kilo Lietuvos didikai, karalių Mindaugą, totorius sumušusius Erdvilą ir Skirmantą, sėkmingai su lenkais kovojusį Vytenį, Vilnius įkūrimą, Gedimino karių, Algirdo, Kęstučio, Jogailos, Vytauto kovas su kryžiuočiais, rusais, totoriais. Protėvių žygius vaizduojantis skydas turi remti, saugoti ir įkvėpti jo nešiotąją: tokiu šlovingu skydu Radvila prisidengia prieš mūšį⁶³. Taigi J. Radvano poemoje, kaip ir Vergilijaus epe, kario skydas yra istorijos metafora, bet Vergilijaus herojui tai nežinoma, dar nepažįstama, nors, be abejo, reikšminga, mylima ir todėl gintina ateitis, o J. Radvano karžygiui visos skydo vaizdų detalės yra žinomos, savos, artimos kaip tėvynės dėmenys, kaip šalia esančios protėvių dvasios.

Dalia Dilytė, *Skaitome romėnus*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 11–19, 47–54, 103–109, 115–126.

⁶² Verg. *Aen.* VIII, 731.

⁶³ Radvanus, *Radvilias*, III, 195. Vertė Sigitas Narbutas (Jonas Radvanas, *Radviliada*, Vilnius: Vaga, 1997; *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009).